

Az emberi tudat és a gazdasági tényező

Az emberek gondolkodását, a filozófusokat, a tudományt már ősidők óta izgatja a kérdés: milyen viszonyban áll az ember, az ember gondolkodásmódja a környezettel — a természettel, a társadalommal? A feleleteket alapjukban véve két nagy csoportba oszthatjuk, aszerint, hogy az emberi tudatot a környezetből kiindulva igyekeztek megmagyarázni, vagy fordítva, az ember gondolkodásmódjától tették függővé a környezet változásait. De annak ellenére, hogy a tudományok fejlődésével az első csoporthoz tartozó állásfoglalás egyre döntőbb erejűvé vált, egészen a tudományos szocializmus föllépéséig még a legnagyobb szellemek se tudtak végleges és kielégítő választ adni a kérdésre. Ha jelzik is a fizikai élet-föltételek és a lelki élet közötti kapcsolatot, a gazdasági tényezőket nem húzzák kellőképen alá. Beszélnek testről, indulatokról, de a termelési mozzanatokat sohasem elemzik. A XVIII. század legnagyobb materialistáinál, Helvetiusnál és Diderot-nál, — kiket Marx és Engels maguk is becsültek — a gazdasági föltételek hatása a gondolkodásra és tudatra még nem formálódott ki.

Helvetius például már kiemeli, hogy a törvénykezés, nevelés, „az erkölcsök“ hátnak az emberre. Az ember környezetétől függ, elsősorban a neveléstől. Az „A szellemről“ c. könyvében a következőket olvashatjuk: „Nem az emberek rosszasága fölött kell sajnálkoznunk, hanem a törvényhozók tudatlanságán, akik az egyéni érdekeket mindig szembehelyezik a közérdekkel... Mindmáig a legszebb erkölcsi parancsok a népek erkölcsében semmiféle változást nem idéztek elő. A népek hibáit a törvénykezésben kell keresnünk.“ Tehát szerinte a törvények a fontosak. Azok és a nevelés alakítják az embert.

Ha találunk is Marx és Engels előtt gondolkodókat, akik megéreztek ezt az összefüggést, a szerves függés gondolatát nem fedezték föl. Mert a gondolatok történelmében is vannak fölfedezések. Ez abban rejlik, hogy teljes világossággal először fejezünk ki egy gondolatot, melyet esetleg előbb, már mások is megéreztek és ezen gondolatnak megadjuk teljes fontosságát.

I. GAZDASÁGI FÖLTÉTELEK HATÁSA A TUDATRA

„Egy társadalom uralkodó eszméi mindig az uralkodó osztályok gondolkodását fejezi ki.“

„Egy kor berendezését a tulajdon formáitól, azaz alapjától kezdve a társadalmi fölépítményig (gondolkodás, világnézet stb.) az uralkodó osztályok teremtik meg.“

A szakirodalomban a gazdasági körülményeket és a tudatot „alapépítmény“ és „fölépítmény“ elnevezéssel jelölik. Az alapépítmény egy kor termelési viszonyait, a fölépítmény pedig ugyanazon kor erkölcsi, vallási, jogi, politikai és bölcsészeti fölfogását jelenti.

Az ember azt hiszi, hogy gondolkodásmódját és eszméit önmaga

teremti. Valójában ezeket többé-kevésbé környezetétől *készen* kapja. Az ő szerepe csak az, hogy az adott körülményekhez és fölfogásokhoz cselekvő, vagy szenvedő módon alkalmazkodjék. Nézzük most meg, milyen ez a viszony az életben?

Vegyük előbb a történelmet. A polgári osztály Nyugateurópában a középkor végével jelentkezik. Ugyanakkor változnak a termelési viszonyok is. A céhrendszer által korlátozott kisműhelyek helyén kialakul a szabad termelésnek jobban megfelelő kézműipar a maga nagyobb munkamegosztásával és nagyobb méretű műhelyeivel. A XVIII. század végéfelé pedig a kézműipart a gépekkel dolgozó gyáripár váltja föl. Ezen jelenségekkel párhuzamosan fölfedezik Amerikát, körülhajózzák Afrikát és így bővül az eddig Európára és Közélkeletre szorítkozó piac világpiaccá. A gyáripár és kereskedelem hatalmas fejlődésnek indul. Nagy politikai átalakulások észlelhetők, melyek helyenkint forradalomban nyilvánulnak meg, mint például Franciaországban 1789-ben. A társadalom berendezkedése alapján megváltozik. A régi formák letűnnek és újak keletkeznek.

Ez lenne az alapépitmény változásának rövidre fogott vázlata. Erre az időre esnek a gondolatokban és erkölcsökben végbemenő változások is. A hűbéri kor eszmevilága összeomlik. A nemesi becsület és lovagiasság, az előjogok, kiváltságok a hatalomra törő, forradalmi polgárság nézeteinek, az egyenlőség, testvériség, szabadság eszméinek adják át helyüket. „A vallási és politikai illúziókba burkolt kizsákmányolás helyébe a nyílt, szemérmetlen, közvetlen és sívár kizsákmányolás kerül.“

Abban a korban élő emberek szemében úgy tűnik, mintha ők lennének a vallásban, szokásokban, fölfogásban előállott változások megteremtői, valójában az új termelési módszer hozta mind-ezeket magával.

Ezen történelmi példa után vegyünk egyet a mai parasztság életéből.

Vezércikkek, hitszónoklatok, politikai programbeszédék há-lás tárgya a „régí, jó“ paraszterkölcsök pusztulása, a népviselet elhagyása és a patriárkális falusi szokások elűzletesedése. Az állítások igazak. Csak a fölöttük való siránkozás az a múltak vissza-kívánása hiábavaló. Ezen változások magyarázatát a falu gazdasági körülményeinek átalakulásában (az alapépitményben) kell keresnünk. A földet két kezével és egyszerű eszközökkel megmunkáló paraszt élete termelték ki a, még az 1914-es háború előtti falu életére is jellemző szokásokat, az u. n. folklort.

A gépnek a földművelésbe való bevonásával párhuzamosan a régi szokások egyre inkább háttérbe szorulnak, „elfelejtődnek“ és helyükbe újak kerülnek. Megváltozik a parasztság munkamódja, mások lesznek az életkörülményei és ezekkel együtt megváltozik a falu is. Egy paraszt-gépész típus jelenik meg. Nálunk ezek a jelenségek még nem észlelhetők teljes erejükben. A Szovjetunióban azonban, ahol a földművelésben a gép (traktor, vető-, arató-, csép-

lőgépek) teljesen kiszorította a nyűgös kézi munkát és a parasztnak engedelmes szolgájává vált, ez a változás teljességében fölmérhető. A kolhozokban szervezkedett parasztság tudatának fejlődése rövid néhány év alatt évszázadokat ugrott előre. A muzsik még harminc évvel ezelőtt középkori viszonyok között élt és tudta, fölfogása is középkori volt. Szárazság, sáskák, árviz, vagy más elemi csapások ellen papok vezetése alatt, templomi zászlókkal, körmenettel „harcolt”. Ezek a szokások kihaltak. A változást nemcsak a vallásellenes propaganda hozta létre — az csak magyarázatokkal szolgált, — hanem elsősorban a termelés megváltozott módja. Az iskolákba járó, szaklapokat olvasó paraszt nap-nap után tapasztalhatja azt az új és hatalmas erőt, amit a gép, a csatornázások és az egész tudományosan megalapozott földművelés bocsájt rendelkezésére; ez az új paraszt nem hihet többé babonákban, nem gondolkodhatik többé úgy, mint a cári Oroszország írástudatlan, megfélemlített muzsikja.

A gazdasági viszonyok ilyen döntő jelentőségű hatását a tudat alakulására csak azzal magyarázhatjuk, hogy az ember munkájával együtt a természet szerves része és az emberi társadalom alkotója. Mint ilyen szükségszerűen alá van vetve a természet változásainak, melyekhez cselekvő módon, azaz munkájával — termelési technikájával — alkalmazkodik. Ez a munka hozza létre a termelést, melynek változásai alakítják a társadalmat, következőképpen, amint láttuk, az emberi tudatot is.

Vagyis a tudományos szocializmus megalapítóinak teljesen igazuk volt, amikor az akkor uralkodó idealista bölcseleti fölfogást, amely a tudat alakulásából akarta a gazdasági és társadalmi viszonyok változásait meghatározni, elvetették és föllállították azt a tételt, hogy *a termelő erők fejlődése változtatja meg az emberi társadalmat és ezzel együtt az emberi tudatot is*. Ez a fölfogás az u. n. dialektikus materializmus egyik alapvető tétele.

II. A TUDAT VISSZAHATÁSA A GAZDASÁGI KÖRÜLMÉNYEKRE

„Az embert körülményei formálják, de ő maga is alakítja körülményeit.”

Megállapítottuk, hogy a gazdasági körülmények formálják a tudatot, de a dialektikus gondolkodás számára a hatás sohasem lehet csak egyirányú, mert minden hatás ellenhatást vált ki. Eddig kizárólag a gazdasági tényezők hatásáról beszéltünk, most pedig megvizsgáljuk az érem másik oldalát: hogyan hat vissza a tudat a gazdasági körülményekre?

a) Az emberi ákarat hatása

„Történelmüket az emberek önmaguk kovácsolják, de nem szabadon, a maguk által választott, hanem a pillanatnyilag adott és a múltból örökölt körülmények között.”

A dialektikus gondolkodás összes ellenfelei, egyetértve annak nem egy „magyarázójával“, azt állítják, hogy a tudományos szocializmus az emberi akarat szerepét semmibe veszi és mindent a vak természeti és társadalmi erők hatásának tulajdonít. Mi sem tévesebb ennél. Egy tan, mely az emberi társadalom gyökeres megjavítását tűzte ki céljául, az emberi akarat alakító hatásait nem tagadhatja, mert akkor tagadná a szervezkedések jogosultságát és észszerűségét, pedig éppen ezekkel a harci eszközökkel tör elője: az emberiség boldogulása felé.

A gazdasági tényezők hatása nem automatikus. Az adott gazdasági körülményeket emberi akarat itatja át. Ilyen értelemben egyrészt meghatározott alakulatok, szervezetek, osztályok, vagyis kollektív, másrészt egyének akaratáról beszélhetünk.

1) Kollektív akarat

Az eszme tömegek akcióin keresztül társadalom-alakító erővé válik.

A hűbéruralmat a XVIII. században az akkor forradalmi polgárság tudatos harcai döntötték meg. A XIX. és XX. század munkássztyálynak tudatos mozgalmi nagy hatással voltak és vannak a tőkés rendszer fejlődésére és változásaira. Ezen tudatos cselekedetek hatása különösen forradalmi változások idején érezhető a gazdasági viszonyokban.

2) Egyéni akarat

„A nagy emberek sorsdöntő elhatározásai csak az adott körülmények és a fönnálló gazdasági keretek által megszabott korszellem parancsszavát fejezik ki.”

A történelemre egyének is hatnak, sőt a gazdasági körülményeket is megváltoztathatják. Vegyük például Napoleont, aki az 1789-es nagy francia forradalmat, köztársaságát következetesen változtatta át konzulátussá, majd császársággá és meghódította Európát.

De valóban csak Napoleon lángesze állította volna meg a nagy forradalmat? Erre a kérdésre nemmel felelhetünk. Az 1789-es forradalomban a polgárság a munkásság és a parasztság segítségével megdöntötte a hűbéruralomra támaszkodó királyságot. De abban a pillanatban, amikor a hatalmat megszerezte, elérkezettnek látta az időt arra, hogy a forradalmat befejezze. A forradalom továbbfejlődését mindenáron meg kellett akadályoznia. Ekkor jelentkezett Napoleon. Megadta a forradalom megállításának formáját és megszabta a további utat.

A lángesznek nagy szerepet töltenek be a történelemben, annak formát és iramot adnak, sőt hosszabb-rövidebb ideig tartó elhajlásokat is előidézhetnek. Azonban, ha nagyobb történelmi időközöket veszünk, látjuk, hogy a fejlődés irányát, alakulását még-

sem az egyének akarata szabja meg. A történelmet formáló egyéneket nem tekintjük úgy, mintha azok a társadalmon kívül és felül állának és az adott gazdasági keretektől függetlenül cselekedhetnének. Szerepük elválaszthatatlan azoktól a körülményektől, melyekbe beleszülettek és melyeket — természetszerűleg — nem ők választottak meg.

A lágésznek még egy fajtájáról szólunk, a föltalálókról. Ha mindenben elfogadjuk a gazdasági tényezők elsődleges hatását és a gazdasági körülményekről, termelési viszonyokról beszélünk, a technikát sem hagyhatjuk számításán kívül. Tehát a föltaláló tudósokról is meg kell emlékeznünk.

A termelő eszközök alakulására a hőtan terén kifejtett munkásság a XVIII. században nagy fontossággal bír. Csak a gőzgépnek az iparba való bevonását említjük meg. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a gőzgépet nem használhatták volna akármelyik korban. A rabszolga korban a feltaláló süket fülekre talált volna. Ezt történelmi források is igazolják. Vespasianus római császárnak egy feltaláló oszlopokat szállító gépezetet ajánlott. A császár ezt elutasította, mondván: — hogyan bízhatnék ilyen szerszámot rabszolgáimra?

A mondottakból kitűnt, hogy a dialektikus materializmus nem tagadja az emberi akarat szerepét, hanem csak megmagyarázza azt és megmutatja annak függőségét a kor és környezet viszonyaitól.

b) A fölépítmény belső hatása

„Minden szellemi jelenség gazdasági hatóerőknek köszönheti létrejöttét. De azontúl további fejlődését az önmaga által teremtett belső törvényszerűségek szabályozzák.”

Eddig az egyéni és kollektív akarat szerepét világítottuk meg, de nem szóltunk azokról a belső hatásokról, melyeket a fölépítmény fejt ki és amelyek magán a fölépítményen belül érvényesülnek. Megállapítottuk, hogy a fölépítmény kialakulása a mindenkor gazdasági körülményektől függ. De vajjon csak a gazdasági körülményektől? Nem. Minden kor szellemi élete, a bölcelet, jog, vallás, politika, tudomány, irodalom, stb., nem csak az illető kor gazdasági tényezőinek hatását tükrözi vissza, nemcsak annak vetülete, hanem szervesen kapcsolódik az előző korok szellemi áramlataihoz, azaz a múlt korok fölépítményeihez is.

Egy példával ezt rögtön világosabbá tesszük. Vajjon Descartes, a modern gondolkodás egyik megalapozója munkájával csak a maga környezetét, a XVII. század Franciaországát tükrözi vissza? Ha gondolatainak és eszméinek nagyrésztét vissza is vezethetjük ide, filozófiáját egészében mégis csak az elmúlt korok gondolatvilágának figyelembevételével magyarázhatjuk meg. Így az ókori gondolkodók, a skolasztika bölcsészete és a reneszánsz hatottak rá. Ugyanígy hatott a descarteszi gondolat a későbbi korok böl-

csészeire. Az eszméknek ilyen hatását nevezzük a fölépítmény belső hatásának.

Ismételten láthatjuk a tudatnak a történelemre és a gazdasági körülményekre gyakorolt hatását. A történelmi örökséggel meggazdagodott gondolatok, szellemi áramlatok visszahatnak a gazdasági és társadalmi alapra.

III. A GAZDASÁGI TÉNYEZŐK ÉS A TUDAT KÖLCÖNKHATÁSA

„Amilyen mértékben a szocialista elmélet a munkáosztályban megtalálja anyagi fegyverét, olyan mértékben válik a szocializmus a munkáosztály szellemi fegyverévé.”

Most pedig két tényező kölcsönhatásáról szólunk. Az ember megváltoztathatja életkörülményeit. A polgárság Franciaországban az 1789-es forradalom előtt tudvalevőleg elnyomott osztály volt. A hűbéruralom gátolta gazdasági felemelkedését. Forradalommal ragadta magához a hatalmat és megváltoztatta a gazdasági körülményeket. Megteremtette a mai tőkés termelési és társadalmi rendszert. Tehát tudatos cselekvésével hozzájárult az új világrend megalkotásához. Ez az új berendezkedés azután visszahatott magára a polgári osztályra és azt addig nem tapasztalt gazdasági és kulturális fejlődésnek indította. Ilyen példákat a történelem folyamán nem egyet találhatunk.

A materialista dialektikában *nem szabad az egyik oldalon kizárólag csak okot, a másikon csak okozatot látnunk és keresnünk*. A gazdasági körülmények a tudathoz való viszonyukban nem csak okok, hanem egyuttal okozatok is. Ugyanakkor a tudat a gazdasági alaphoz való viszonyában nem csak okozat, hanem ok is.

A továbbiakban három álláspontot mutatunk be, hogy a két tényező kölcsönhatását közelebbről megmagyarázhassuk.

a) Az idealizmus bírálata

„Nem tudatunk határozza meg létünket, hanem társadalmi létünk határozza meg tudatunkat.”

A mondottak után világos, hogy nem a tudat az egyedüli erő, mely a gazdasági viszonyokat változtatja. A történelmi fejlődést nem lehet *csak* gondolatokkal, elvekkkel, egyéni tettekkel megmagyarázni. Ezért vált szükségessé, hogy az egész máig írott történelmet ilyen szempontból bíráljuk és *átértékeljük*.

A múlt legkiválóbb polgári történészei is a történelmi eseményeket hadvezérek, politikusok és uralkodók cselekedetein keresztül magyarázták. Ez a módszer teljesen elvont és valószerűtlen. Nem követhetjük ezt az utat még a gondolatok, művészet, irodalom, bölcsészet, az u. n. „tisza történelem” terén sem. Múlhatatlannál szükséges, hogy a tudat minden megnyilvánulását *keletkezési korszakába* helyezzük és azon belül magyarázzuk. Petőfi és Ady lázadó költészetét csak azzal a forradalommal terhes korról

magyarázhatjuk meg, melyben éltek, ugyanúgy mint Jókai kedélyes és romantikus mesemondását a kiegyezést követő idők gazdasági föllendülésével és a társadalmi ellentétek ideiglenes ellanyhulásával.

b) A mechanista elmélet bírálata

„A pók művelete hasonlít a szövőéhez és : méh viaszcelláinak fölépítésével sok építómestert megszégyenít. Ami azonban a legrosszabb építőmestert is a legjobb méh elé helyezi, az a körülmény, hogy az építómester a sejtet még fejében fölépítette, mielőtt azt viaszból megépítené. A munkafolyamat végén az az eredmény mutatkozik, mely a kezdetnél már **a munkás elképzelésében**, tehát **eszméileg** megvolt.

A mechanista elmélet szerint az ember gép. Erre a gépre, mely tudattal is rendelkezik, a gazdasági körülmények *közvetlenül és önműködően* hatnak anélkül, hogy a tudatnak a gazdasági viszonyokra bármilyen befolyása is lenne. Eszerint elég a gazdasági körülmények változása, hogy azt rögtön nyomon kövesse a tudat, a világnézet változása. Ez az elmélet nem ismeri el sem a fölépítmény belső hatását, sem annak visszahatását az alapra, sem a két tényező közt fönnálló kölcsönhatást. Az emberiség történelme gépszerűen, elhajlások, kitérések nélkül fejlődik. A nevelésnek, a világnézeti harcnak semmi hatása nincs, ha az a gazdasági körülményekkel nem áll százszázalékos összhangban.

Ezt a hibás és káros nézetet a múlt század végével az u. n. revizionisták építették ki Bernsteinnel az élükön rengeteg kárt okozva a munkásmozgalomnak. Szerintük politikai pártok, megmozdulások teljesen feleslegesek, mert csak a gazdasági harcok dönthetik el a küzdelmet.

Ebből a szűkre szabott képből is láthatjuk, hogy ez a bölcészeti irány kinek az érdekeit szolgálja. Az oroszok közül főleg Bucharinnak voltak a mechanistákkal kapcsolatai. A tudományos szocializmus az élő és cselekvő embert a társadalomba helyezi, ahol tudata és eszmevilága keletkezik és kifejezésre jut.

Ezekután fölvetődik a kérdés: a kölcsönösen ható tényezők közül melyik a döntő érvényességű?

c) A tudat fejlődése

„A munka elsősorban az ember és a természet közötti folyamat, melyben az ember a természettel való anyagcseréjét saját tevékenysége által közvetíti, szabályozza és ellenőrzi. Az ember magával a természeti anyaggal természeti hatalom gyanánt lép szembe. A testiségéhez tartozó természeti erőket, — karjait, lábait, fejét és kezét — mozgásba hozza, hogy a természeti anyagot saját életfeltételeinek megfelelően vegye birtokába. Amikor mozgását a rajta kívül álló

természettel szemben fejti ki, és azt megváltoztatja, egyúttal saját természetét is megváltoztatja."

A döntő hatású tényező, amint azt a tudományos szocializmus megalapítói világosan kifejtették, a gazdasági. Szerintük a munka és a létfenntartás szükségleteinek megteremtése alapvető fontosságú. *Primum vivere deinde filosofari*,*) mondja a latin közmondás. Az idevágó elméleti megokolást helyszűke miatt csak vázlatosan ismertethetjük.

Az emberiség történelme a létfenntartáshoz szükséges munkaeszközök megteremtéséből indul ki. A történelemelőtti korban az ember csak olyan állat, mint a többi. Attól a pillanattól kezdve, amikor az ember a fennmaradásához szükséges eszközöket megalkotja, megváltoztatja a környezetét is, amelyben él. Kölcsönhatás keletkezik az ember és az általa megváltoztatott környezet között. Ebből kiviláglik, hogy a munka és az emberek között kialakuló termelési viszonyok milyen fontosak az emberi társadalom fejlődésére. Az emberi munka és a természet kölcsönhatásának dialektikus összetételét mottóul választott idézetünk erőteljesen fejezi ki.

Befejezésül. A termelési viszonyok és a tudat között fönnálló összefüggés egyrészt elméleti, másrészt gyakorlati fontosságú.

Először: megmutatja az ember és a természet között fönnálló szoros kapcsolatot; kiemeli, hogy az ember a természettel egy egész kepez és végül rámutat az alkotómunka fontosságára az emberiség történetében. Ez az átütőerejű gondolat megtermékenyíti a tudományokat, különösképp a társadalomtudományt — az emberre vonatkozó tudományokat. Az elért eredmények ezt a tételt teljes egészében igazolják.

Másodszor: a gazdasági körülmények és a tudat közötti viszony megvilágításával a mozgalom hatalmas erejű fegyvert kapott. Ha a termelés és a tudat közötti viszony szerkezetét megismerjük, a társadalom tudatos megváltoztatására való törekvésünk ellenállhatatlan lendületet nyer. És ne feledjük: *minden gyakorlat föltételezi és ellentmondást nem tűrően követeli a magához illő elméletet*.

Tudnunk kell azonban, hogy a történelmi materializmust dialektikusan kell alkalmaznunk és kerülnünk kell az egy kaptafára való húzást, a gépiességet és fölületességet. Ez káros és veszedelmes. Mindenkor igyekeznünk kell, hogy a helyzetet, a valóságot megismerjük, földerítsük és leszögezzük. Erre különösen szükség van ma, a fogalmak és akarások zűrzavarában. Hisz tudásunk és akarásaink végesek és képtelenek vagyunk arra, hogy a dolgokat, történéseket egész valójukban, okozati sokféleségükben — teljességükben — fölfogjuk. De minden erőnkkel törekednünk kell a minél sokoldalúbb megismerésre, mert csak ez a szándék és ennek következetes keresztülvitele óvhat meg bennünket sikeresen attól, hogy egyoldalúvá váljunk, ellaposodjunk, valamiről hamis szem-

* Előbb élni, azután elmélkedni

léletet szerezzünk és terjesszünk. Végül sosem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a dialektika nem holt és befejezett tudomány, hanem napról-napra terebélyesedik; nem dogma, hanem szellem, amely át kell, hogy hassa elképzeléseinket és akarásainkat. Elméleti ismereteink gyarapítása pedig, biztosabbá teszi ítéletünket, acélosabbá kitartásunkat és erőt ad a harcra.

Hajdú Vilmos

Lányok a lámpagyárban

Egy modern Gulliver azt hihetné, hogy a Nők Országába tévedt. Lehet azonban, hogy elhamarkodott megfigyelése ellen a lakosság erőiesen tiltakozna. A lámpagyári munkásnők aligha lennének hajlandók a nők országának tekinteni egy olyan közösséget, amelyben — férfiak uralkodnak. Közel ezer nő munkáját legfeljebb egy tucat férfi irányítja. Száz és száz munkásnő között, akiknek öltözködését a proletár életszínvonal formaruhakényszer nélkül is nyomottan egyhangúvá teszi, időnként elsuhan két-három férfi-munkaköpeny: az üzemvezető mérnökök; olykor megjelenik három-négy olajfoltos barna munkakabát: a gépeket javító és karbantartó mechanikusok; végül négy-öt erősen dekoltált férfiritró: a kifejezetten súlyos testmunkát végző napszámosok.

A terem százhetven méter hosszú és negyven méter széles, középen szabályos gyalogjáróval. Jobbra-balra hosszú asztaloknál tömött sorokban ülnek a nők.

Gulliverünk, aki természetesen a jóindulatú és érdeklődő középosztályból jön, a régies-régi ipari forradalomról szóló avult könyvek kísértő emlékei alapján képzelel el a dolgot. Lelki szemei előtt úgy jelenik meg a gyári munkásnő, mint barázdás arcú proletár családanya, aki féltucatnyi éhes gyermekszáját próbál jóllaktatni s aki szombat esténként kisírt szemmel ácsorog iszákos férje után a kocsmajátóban. A gyárban azonban csak fiatal leányokat talál, arenkon a tűnő ifjúság gyorsan múlandó jegyével. A klasszikus mintaképhez igazodó proletárasszonyok már egészen ritkák a gyárban. Egy-kettő maradt még meg, mint emlék a lámpagyártás őskorából, kiszolgált takarítónői minőségben.

A munka nagyon szemrontó. Ez az egyszerű tényállás a munkásfelvétel szempontjából könyörtelen norma. Azt követeli, hogy csak fiatal és kifogástalan szemű munkásnők üljenek a hosszú asztalok mellé. 16—24 éves korhatár jelzi a felvételre való alkalmasságot. De aki véletlenül szemüveget visel, akár ne is jelentkezzen, ha mindjárt csak tizenhatéves is. Mert mi lesz, ha mindjárt szemüveggel akarja kezdeni? Később úgy is rászorul majd. A szemüveg viselését azonban egy iratlan gyári szabály csak hároméves gyári munka után engedélyezi. Ennyi idő alatt, hivatalos beismerés szerint is, megárt a rádiólámpák gyártása.

A lányok alacsony hokkedlin ülnek, mindenfelől áradó, állandó villanyfényben, mely a gyártáshoz szükséges, harmincöt